

ЛІТОПИСНИЙ МИТУСА: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ УСТАЛЕНОГО ОБРАЗУ

Національне відродження, звільнення від шовіністичних ідеологій дозволяють переглянути спрощений погляд на літописного Митусу, якого в радянській історіографії зазвичай показували тільки як співця. На жаль, так переважно його трактують й у теперішніх шкільних і вузівських підручниках. Однак, на наш погляд, таке представлення “словутнього півця” не сприяє виробленню правильних уявлень про музичну культуру Галицько-Волинського князівства. Звичайно, часом набагато простіше, віддавши перевагу одній із гіпотез, твердити агеїстичне: “Митуса – не церковний співак (дяк)”, а “народний співець”, який до того ж відмовився служити князеві.

Остання думка, на наш погляд, особливо активно пропагується майстрами художнього слова. Ще 1850 р. Микола Костомаров, узявши епіграфом до поезії “Співець Митуса” цитату з Іпатського літопису: “Словутнього півця Митусу, древле за гордость не восхотівша служити князю Данилу, разраного, аки связаного, приведоша”¹, зображає його далі як противника князя-державотворця. А 1861 р. Михайло Максимович у статті “Замітка о словутом півці Митусі”² твердить інше: “Митуса (т.е. Димитрій) былъ знаменитый въ свое время церковный пѣвецъ, принадлежавшій къ пѣвчимъ владыки Перемышльскаго, но не хотѣвшій прежде поступить въ пѣвчіе князя Данила Романовича”³. У даному випадку слід відзначити, що М. Костомаров писав художній твір, а М. Максимович – наукове повідомлення. А до істини в науці та художній творчості різні підходи. Показовим щодо цього є пояснення Івана Франка, який зауважував, що він у своїй поезії “Бунт Митуси” трохи інакше, аніж М.Костомаров, мотивував “виступ проти князя Данила, причім, користуючися свободою поетичного помислу, відступив далше від історичної дійсності, ніж се вчинив Костомаров”⁴.

Таким чином, існують різні трактування образу літописного Митуси. Якщо звернути увагу на роль Церкви в державотворчих процесах (адже не випадково майбутній король Данило підпорядкував, як твердить на основі аналізу літопису Володимир Пашуто, усі єпископські катедри південно-західної Русі великокнязівській владі⁵), а також на місце в літургії талановитого дяка (церковнослужитель зі світських людей, який не мав ніякого ступеня священства), то Митусина відмова “служити князю Данилу” підтверджує версію

Митуса. Фрагмент композиції
М.Фіголя “Галицька трійця”.
1986 - 1988. Полотно, олія. 62x141

М.Костомарова в тій її частині, де йдеться про співця як антагоніста князя.

Зважаючи на різне трактували літописного оповідання, І. Франко у 1914 р. в історичному екскурсі наприкінці дещо доповненої поезії “Бунт Митуса” (уперше надрукована 1875 р.) пояснює ім’я “давнього галицько-руського співака”⁶, сумнівається в правильному розумінні М. Максимовичем цього літописного оповідання. І.Франко відзначив, “чому літописець уважав потрібним назвати церковного дяка “словутьным” і приписувати йому надмірну гордість, що не дозволяла йому вступити в службу князя” і пропонував не “класти сього співака в один ряд із староруським Бояном або співаком Ігоря..., пара йому хіба той “скопец Мануйло, півець гораздый”, що самотреть із Греції прийшов до боголюбивого князя Мстислава в р. 1137...”. У всякім разі з оповідання літопису видно, що Митуса

М.Канюс. Співець Митуса. 1993.

Оригінальна графіка. 18x25.

та лаконічні, немов останки давніх пісень”⁹. Створюючи “План викладів історії літератури руської”, І. Франко передбачав читати студентам “свідоцтва про співання, пісні і спів у давній Русі, Боян, Митуса”¹⁰. Отже, дослідник допускав, що Митуса міг бути як дяком, так і співцем.

Перший перекладач Галицько-Волинського літопису українською мовою Теофіл Коструба тлумачить Митусу як “співця”¹¹. На відміну від нього, Леонід Махновець пізніше перекладає по-іншому – “співака”, у примітці щодо цього пояснюючи: “З тексту виходить, що Митуса був півчим при єпископському дворі, очевидно, з феноменальним голосом”¹². А в “Іменно-особовому покажчику” Літопису руського знаходимо ще й таку інформацію: “Митуса (Дмитро), славетний співак владики (єпископа) перемишльського; не схотів служити Данилові Романовичу”¹³. Отже, Л. Махновець, як і решта дослідників, по-своєму тлумачить значення слова “півець”. І це не випадково, таке слово має декілька значень: 1) “півець, искусникъ в пініи”; 2) “півець, слагатель пісень”; 3) “псалмопівець”; 4) “музыкантъ”; 5) “церковный півець, півчій”; 6) “псаломщикъ”¹⁴. Хоч у час збирання Ізмаїлом Срезневським матеріалів до словника існували вже різні версії щодо соціального статусу Митуси, однак тільки друге значення цього слова вчений ілюструє прикладом-фразою з

мусив займати якесь далеко визначніше становище від простого, хоч би й як визначного єпископського дяка, коли гордість не дозволяла йому “служити князеві Данилові”⁷. Погоджуючись із тим, що Митуса міг бути дяком, навіть авторитетним, І.Франко продовжує свої міркування: “Не вадить зауважити, що слова “служити князеві” зовсім не значать стати його приватним слугою, а можуть значити радше – признати його зверхність над собою. Зі скупого на слова оповідання літопису не впливає зовсім, аби Митуса належав до хору співаків перемиського єпископа”⁸. Далі в роздумах над рядками літопису дослідник доходить іншого висновку: “Признання за Митусою становища світського співака, дружинника або боярина, що міг противитися князівській власті, дозволяло би нам сконстатувати в тодішній Галицькій Русі категорію таких співаків, що займали визначні становища в ... суспільності. Що такі співаки мусили бути і що їх було немало, про се свідчить текст Галицько-Волинського літопису, в яким дуже часто стрічаємо місця незвичайно поетичні

літопису про “словоутънаго півца Митусоу”.

Суспільне значення діяльності дяків у давнину пояснюється тим, що вони зі священниками й дияконами (їх разом називали клірос (клирос) або крилос) дбали про дотримання встановленого порядку церковних співів і збереження їхньої чистоти. Щодо сакральної музики та важливості ролі в ній дяка, то додамо, що він веде зі священником богослужіння. Оскільки дотримання його канонів у церковному обряді потребувало освічених служителів, то, цілком імовірно, дяки проходили певне навчання. Водночас із виконанням своїх прямих церковних обов'язків дяки вчили дітей грамотності й співу (дяковчителі), адже мусили дбати про поповнення церковного хору новими півчима. Завдяки своїй освіченості дяки часом працювали в княжих канцеляріях чи очолювали їх, тобто виконували урядові обов'язки канцлера.

Детально про одного з дяків оповідає Галицько-Волинський літопис під 1219 р., відображаючи битву вояків польського князя Лешка та військ угорського короля Коломана з раттю Мстислава Удатного біля Городка: “Тоді ж Василь, дяк, за прозвищем Молза, застрілений був під городом, і [боярина] Михалка Скулу вбили, догнавши на [ріці] Щирці. І голову йому вони одрубали, три цепи знявши золоті, і принесли голову його до Коломана”¹⁵. Цей опис засвідчує не тільки те, що дяки брали участь у боях (імовірно, для налагодження духовного співу воїнів – зміцнення їхньої сміливості¹⁶), а й роль церковнослужителів у суспільному житті. Літописець спочатку згадав про смерть Василя Молзи, а потім уже – про загибель багатого дружинника-боярина.

І. Франко висловлював сумніви щодо тлумачення деяких слів у перекладі самого оповідання літописного зведення, де говориться про Митусу: “Речення про те, що його в досить незвичайнім і неясно описанім стані (“раздрана и икы – варіант іншого рукоп[ису]: акы – связана”) привели до князя Данила, зв'язане із попереднім оповіданням про напад Данилового дворецького Андрія на Перемишль зовсім механічно. Його можна розуміти так, що вхоплення та поневолення Митуси відбулося в тім самім часі й тими самими людьми, але, може, й зовсім не в Перемишлі. Слова про стан Митуси, в яким його приведено до Данила, в обох текстах літопису не ясні”¹⁷.

Знаючи нині, в яких несприятливих ідеологічних умовах доводилося І. Крип'якевичу працювати над книгою “Галицько-Волинське князівство” та з якими труднощами стикалися у свій час організатори першого її видання¹⁸, стає зрозумілим віднесення (на наш погляд, з метою зменшення ідеологічних прискіпувань) у цій роботі Митуси до “народних співців”¹⁹. Адже “словутъний” митець міг бути ще й автором і виконавцем багатьох пісенних творів. Хоч І. Крип'якевич як учень і продовжувач справи Михайла Грушевського не міг не знати думки свого вчителя про те, що Митуса “був тільки сьпівак, і то мабуть церковний”²⁰.

У багатотомних роботах з історії української музики лише згадується про галицького музиканта, або відзначається, що “незвичайним церковним співаком, мабуть, був “славетний співак Митуса”²¹. Написання “співець” і “співак”, очевидно, свідчить про існування різних версій не тільки стосовно діяльності Митуси, а й щодо його соціальної ролі (співця, просто церковного співака, дяка тощо).

В історичній літературі останнього десятиріччя це питання розглядається більш детально. Наприклад, у “Довіднику з історії України”, читаємо: “Митуса (? – ?). (Можливо, зменшене ім'я Дмитро). Знаменитий співак... Більшість дослідників (Л. Черепнін, В. Пашуто, М. Сидоров та ін.) вважають, що в літописі йдеться про придворного поета, який брав участь у політичній боротьбі. Малоімовірною уявляється поширена в ХІХ ст. думка, ніби Митуса був церковним півчим (М. Максимович, В. Металов). Ми маємо Митусу за своєрідного давньоруського трубадура, співця феодальної анархії, вороже наставленого до князя Данила та його програми об'єднання Галицько-Волинської Русі”²². А в “Історії України в особах” зазначено: “Перемишльський єпископ, мов справжній князь – а він таки ним і був, але не світським, а духовним, – мав пишний і багатий двір. Він мав навіть

власного співця, що тішив єпископа та його гостей своїм співом. Галицький літописець мовив про це з іронією й не властивою йому злостивістю²³. Після авторського перекладу цитованого вже фрагменту історичної хроніки подається: “Незвична зловтішність галицького літописця пояснюється, гадаємо, тим, що в його очах той Митуса... був уособленням феодальної руйнівної анархії, боярської та церковної”. Далі робиться покликання на М.Максимовича, який припускав, що митець належав до півчих перемишльського єпископа: “Можливо, на таку думку вченого навернула приналежність Митуси до двору церковного владики. Вважаємо її сумнівною... Якби той був півчим чи навіть просто світським співцем, навряд чи князь Данило став би добиватися залучення його на службу. Як гадав Д.Іловайський, – пишеться далі, – Митуса належав до придворних поетів, можливо, з числа князівських дружинників. Таких співців князі особливо любили й шанували, намагаючись за будь-яку ціну мати їх при своєму дворі, щоб ті розважали й прославляли їх у піснях. Той явний інтерес, який виявив князь Данило до Митуси, підтверджує цю думку²⁴. Звичайно, Данило Галицький, як і будь-який правитель, дбав про свій авторитет, але він прагнув і зміцнення Церкви, об’єднання земель в одну державу. Князь міг запрошувати талановитого митця на службу до себе для участі в літургіях.

Щодо музичних інструментів, якими міг володіти літописний Митуса, у деяких курсах лекцій з історії України, як і в довідниковій літературі, безпідставно стверджується, що він “співав у супроводі арфи або лютні²⁵”.

Про подальшу долю Митуси існують також думки. Так, Володимир Полек пише про співака, який із “незрозумілих причин відмовився служити Данилові Галицькому, і той стратив його²⁶”, використовуючи у своїх студіях “Хроніку...” Феодосія Софоновича, у якій міститься інша інформація про Митусу, аніж в Галицько-Волинському літописі: “Півца славного Митусу, звязаного, привели кь Даниїлу²⁷”.

Окрім вказаних поглядів на Митусу, слід виділити й інші, які ще більше вводять читача в оману, наприклад: “Митуса (Т.Є.Димитрій) був визначний у церкві співак²⁸ – (треба т.є., адже в І. Франка, як спочатку в М. Максимовича, скорочене “тоєсть”. – *Б. К.*); “Дмитро Митуса, давньоруський “співець у владики перемишльського²⁹”; “Митуса Дмитро (? – ?) – давньорус. співець у владики перемишлянського³⁰ (треба перемишльського. – *Б.К.*); у програмі курсу “Світова художня культура (8–11 класи)” привертається увага до постатей “Мануїла (XI ст.) І.Д. Митуси (XIII ст.)” (треба і Митуси (Димитрія). – *Б.К.*)³¹.

Узагальнюючи різні версії дослідників про “словутнього півца” й слушно відзначаючи, що серед них “немає одностайної думки щодо особи Митуси: був він письменником, співцем-воїном, чи придворним поетом і церковним співаком перемишльського єпископа”, Олекса Мишанич говорить: “Ймовірно, Митуса – світський співець-виконавець, який відмовився стати на службу до князя Данила, за що його покарано³²”.

Володимир Грабовецький при висвітленні розвитку культури Галицької Русі говорив про співця Митусу в когорті літописних “премудрого книжника” Тимофія, скульптора Авдія³³. А живописець Михайло Фіголь зобразив їх у триптиху “Галицька Трійця”, де Митуса показаний з інструментом, який подібний до віднайдених археологами у Новгороді. На полотні роботи Миколи Канюса бачимо Митусу як дружинника-співця.

Літературознавець Тарас Салига, розуміючи важливість трактування постаті Митуси для визначення його місця в реальному контексті своєї доби, не тільки наводить різні версії, а й простежує використання образу митця у творах окремих істориків, поетів, прозаїків минулого та сьогодення, глумачення образу. Він зазначає: “Оскільки те, на що ми б хотіли мати відповіді, приховується глибиною століть, то Митуса живе як своєрідна легенда, а точніше його життя стало легендою, яка по-своєму озивається в кожній історичній добі, в переповнених суспільно-політичними конфліктами умовах. Отже, не дивно, що постать Митуси привертає до себе пильну увагу майстрів художнього слова усіх часів³⁴. На основі

аналізу художніх образів, ліричних героїв із різними “обличчями Митуси” у творах поетів і прозаїків, Т. Салига вказує, що в ньому має значення не стільки історична вірогідність факту, як художній домисел, завдяки якому ідея творів мовою підтексту переадресовується в інший час³⁵. До цього додамо, що різні погляди на постать Митуси, приписування йому володіння різними музичними інструментами, характеристика його образу, місця в тодішньому суспільно-політичному житті визначаються, до певної міри, не тільки часом написання того чи іншого твору та розуміння місії митця в суспільстві, а й ролі в ньому Церкви. Не враховується дух Середньовіччя, коли співці сприймалися як гармонізатори хаосу, а значить, і сама Церква для свого зміцнення прагнула залучити їх до себе³⁶. Адже музики були дійовими особами великих ритуальних язичницьких ігрищ, які мали неабиякий вплив на народ і відігравали роль серйозного суперника християнства. Це засвідчує “Поучення про кари Божі”, уміщене в літописі під 1068 роком: “Диявол обманує, хитрощами переаблюючи нас од Бога: трубами, і скоморохами, і гусями, і русаліями. Ми бачимо ж ігрища витолочені і людей безліч на них, як вони пхати стануть один одного, видовища діючи..., а церкви стоять, і коли буває час молитви, [то] мало їх знаходиться в церкві”³⁷. З цього фрагмента дізнаємося не тільки про широке коло професійних музичних навичок, якими володіли жерці, а й неабиякі їхні організаторські здібності, що дозволяли згуртувати людей навколо “ігрищ” за часів поширення християнства у Київській Русі.

Тобто, переосмислюючи джерельну базу, опираючись на студії дослідників ролі й місця музикантів у мистецтві Київської держави, правомірним буде висловити припущення, що роль Митуси, як і подібних йому в ті часи, була значно вагомішою (згадаймо хоча б віщого Бояна). Оскільки в мистецтві, в образах піснетворців, оберігачів ранньої обрядової поезії і вокально-музичних жанрів явно виступають архаїчні елементи, то їхня міфо-поетична піснетворчість уподібнювалася функціям жерця, який боровся з хаосом. Позаяк співці постають “чарівниками”-віщунами, напускачами “чарів”, “їхньому крилатому замовному слову приписували могутню силу”³⁸. Тому вважалося, що музично-поетична творчість здатна творити чудеса.

З урахуванням цієї ролі музиканта-віщуна стає зрозумілішою поведінка Митуси та краще усвідомлюється його авторитетність у тодішньому духовному житті. Оскільки в народній свідомості співець сприймався як чарівник, то Церква Галицько-Волинської держави з метою поширення свого впливу теж могла прагнути мати на службі таких особистостей. А те, що Митуса міг бути язичницьким жрецем, дозволяє припускати вже згадане одночасне існування тут до середини XIII ст. поганських святилищ і християнства. Як відомо, язичницькі ритуали органічно включали в себе наспів, слово й рух. При цьому магією календарно-обрядових пісень замовляли добрі й злі сили природи. Ці твори виступали своєрідними народними молитвами до неї, до різних божеств. Подібно виник і звичай віршово-пісенної творчості у перших християнських громадах. Недаремно в синтезі храмового дійства сакральний спів поряд із читанням Святого Письма, церковним малярством, деякими видами сценічної дії, дзвоніннями був одним із визначальних засобів впливу християнської літургії на парафіян. У зв’язку з цим основна роль відводилася особі, яка не тільки виділялася знанням усіх ритуалів, а й творила їх (“півець, слагатель пісень”), привертала до себе увагу як виконавець. Вона вирізнялася музичними здібностями, зокрема вокальними даними (“півець, искусникъ в пінії”), тобто це був жрець, священник або дяк. Може саме тому такі музично обдаровані люди, як літописний Митуса, були “словутними”. Отже, правомірним буде висловити здогад, що він міг протягом життя у певній послідовності чи одночасно виконувати різні соціальні ролі, не обмежуючись однією.

¹ Костомаров М. Співець Митуса // Твори: У 2-х томах. – Т. I: Поезії; Драми; Оповідання / Упоряд., авт. передм. та приміт. В. Смілянська. – К., 1990. – С.131.

² Максимович М. Замітка о словутот півці Митусі // Собрание сочиненій М. Максимовича: У 3-х томах. – Т.1. Отділ историческій. – К., 1876. – С. 129 – 130.

³ Там само. – С. 129.

⁴ Франко І. Бунт Митуси // Збір. творів у 50-ти т. – Т. 3. Поезія. – К., 1976. – С. 420. Із сучасної філософії знаємо, що існують різні вимоги до істини в науці та художній творчості. Тому читач-реципієнт у ході усвідомлення почерпнутих відомостей про Митусу мав би враховувати, з якого вони джерела – наукового чи художнього.

⁵ Пашуто В. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. – М., 1950. – С. 228.

⁶ Франко І. Бунт Митуси. – С. 420.

⁷ Там само. – С. 421.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – С. 422.

¹⁰ Франко І. План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви // Збір. творів у 50-ти т. – Т. 41. – К., 1984. – С. 25.

¹¹ Коструба Т. Галицько-волинський літопис: У 2-х ч. – Ч. II. – Львів, 1936. – С. 24.

¹² Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Махновця. – К., 1989. – С. 400.

¹³ Там само. – С. 497.

¹⁴ Срезневский И. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / Репринт. изд.: В 3-х томах. – Т. 2, ч. 2. – М., 1989. – С.1782.

¹⁵ Літопис руський. – С. 375.

¹⁶ Ще в літописі під 1111 р. згадується про подібну ситуацію, коли київські дружинники, “одягнулися... в броні, і виладнали полки... А князь Володимир, їдучи перед військом, наказав попам своїм співати тропарі, і кондаки Хреста Чесного, і канон святих Богородиці” (Там само. – С. 166).

¹⁷ Франко І. Бунт Митуси. – С. 421.

¹⁸ Див., наприклад: Ісаєвич Я. Історія Галицько-Волинської держави Івана Крип'якевича // Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. 2-е вид., із змінами і доп. – Львів, 1999. – С. 5–14.

¹⁹ Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – С. 181.

²⁰ Грушевський М. Історія України-Руси: У 11 томах, 12 книгах. – Т. 3. – К., 1993. – С. 453.

²¹ Фільц Б. Музична культура східних слов'ян // Історія української музики: У 6 т. – Т.1 / Л. Архімович, Т. Булат, М. Гордійчук та ін. – К., 1989. – С. 146; Корній Л. Історія української музики. Ч.І. – Київ–Харків–Нью-Йорк, 1996. – С. 65.

²² Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України. – К., 1996. – С. 86–87.

²³ Котляр М. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К., 1996. – С. 215.

²⁴ Там само. – С. 215–216.

²⁵ Мельник Л. Давня Русь у період феодальної роздробленості. Галицько-Волинське князівство // Історія України: Курс лекцій: У 2-х книгах. – Кн. 1. (Л. Мельник, О. Гуржій, М. Демченко та ін.). – К., 1991. – С. 68.

²⁶ Полек В. Історія української літератури Х–XVII століть: Навч. посібник. – К., 1994. – С. 37.

²⁷ Феодосій Софонович. Хроніка з літописців стародавніх / Підгот. тексту до друку, передмова, комент. Ю.Мищика, В. Кравченка. – К., 1992. – С. 145.

²⁸ Салига Т. Співець Митуса... поетичні візії // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: Матер. Міжнар. ювіл. наук. конф. – Івано-Франківськ–Галич 1998. – С. 183.

²⁹ Черепанова С. Музика // Українська культура: історія і сучасність: Навч. посібник / За ред. С.Черепанової. – Львів, 1994. – С. 247.

³⁰ Мистецтво України: Біогр. довід. / Упоряд.: А. Кудрицький, М. Лабінський, за ред. А. Кудрицького. – К., 1997. – С. 413.

³¹ Кондрацька Л. Світова художня культура (8–11 класи): Програма для вчителів шкіл різного типу і студентів мистецьких закладів України. – Тернопіль, 1998. – С. 27. Згаданим документом, який затверджений Міністерством освіти України, не передбачається ні висвітлення значення Галицько-Волинської держави (вона, принаймні, ще на сто років продовжила розвій культурних традицій Київської Русі), ані розкриття питання розвитку музичного мистецтва в Русі-Україні, зокрема на її південно-західних землях (звичайно, у контексті цього курсу). Тобто маємо перекинування істини, у тому числі й щодо середовища, в якому жив і творив Митуса.

³² Мишанич О. Митуса (Дмитро) // Українська Літературна Енциклопедія: У 5 томах. – Т. 3 / Відп. ред. – К., 1995. – С. 364.

³³ Грабовецький В. Нарис історії Галича. З найдавніших часів до початку XX ст. – Галич, 1997. – С. 99.

³⁴ Салига Т. Співець Митуса... поетичні візії. – С. 185.

³⁵ Там само. – С. 188.

³⁶ Гуревич А. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М., 1990. – С. 43–48; 279–308.

³⁷ Літопис руський. – С. 105.

³⁸ Даркевич В. Музыканты в искусстве Руси и вещей Боян // “Слово о полку Игореве” и его время. – М., 1985. – С. 338–339.